

بررسی رئالیسم و ناتورالیسم در اشعار سیمین بهبهانی و نقاشی معاصر ایران

چکیده

سیمین بهبهانی از جمله شاعران معاصر است که شعرش از همان آغاز شاعری صبغه‌ای واقع‌گرایانه داشت و به واقعیات تلخ، غم‌انگیز و حتی نفرت‌آور اجتماع توجه نشان می‌داد. با نگاهی به سروده‌های او در مجموعه‌های «جای پا»، «چلچراغ»، «مرمر» و «رستاخیز» به روشنی می‌توان دریافت که در همه این آثار او تلاش می‌کند تا واقعیت را به تصویر بکشد. از این رو، شعر سیمین نمایان‌گر مؤلفه‌ها و نمودهای همه‌جانبه آثار رئالیستی و ناتورالیستی است. لذا پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی به بررسی این موضوع در شعر بهبهانی پرداخته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که حضور شخصیت‌های رئال و واقعی در شعر او (مانند: روسپی، دلکک، گورکن، جیب‌بر، کارگر، کارمند و مردم فقیر)، زنان، دغدغه‌ها و مسائل اجتماعی زندگی آنان، فقر در جامعه و رنج‌ها و دردهای مردمان، همچنین به‌کارگیری زبان عامیانه که موجب سادگی و روانی زبان شعری سیمین شده، از جمله ویژگی‌های رئالیستی در آثار اوست. از سوی دیگر، رئالیسم و ناتورالیسم در نقاشی معاصر ایران نیز نمود واضحی دارد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی رئالیسم و ناتورالیسم در شعر سیمین بهبهانی
۲. بررسی رئالیسم و ناتورالیسم در نقاشی معاصر ایران.

سؤالات پژوهش:

۱. مؤلفه‌های رئالیستی و ناتورالیستی چگونه در اشعار سیمین بهبهانی جلوه‌گر شده است؟
 ۲. رئالیسم و ناتورالیسم در نقاشی معاصر ایران چگونه بازتاب یافته است؟
- کلیدواژه‌ها:** سیمین بهبهانی، رئالیسم، ناتورالیسم، مسائل زنان، نقاشی معاصر.

مقدمه

سیمین بهبهانی یکی از شاعران معاصر فارسی است که در غزل نو صاحب سبک است. اینکه غزل دیرپاترین و در عین حال «وزین‌ترین قالب» شعری شاعران ایران است، تردیدی نیست. نگاهی به گذشته ادبی ایران، نمایانگر این حقیقت است که غزل معرف احساسات، عواطف، رقت قلب قوم ایرانی است. قصیده نماد عقلانیت و غزل نماد و رمز احساسات ملت ایران است. با ظهور نیما یوشیج و تحول شکل و ساختار در حوزه ادب فارسی، قصیده، به یکباره ارزش خود را از دست داد. در واقع، بهار را آخرین شاعر در حوزه قصیده می‌توان به حساب آورد. اما غزل همچنان به راه خود ادامه داد و علاوه بر بیان احساسات و عواطف عاشقانه شاعر، به بیان آمال، آرمان و تأملات سیاسی اجتماعی ملت ایران نیز پرداخت؛ کاری که در قرن هشتم حافظ بزرگ بنیانگذار آن بود.

حافظ اولین شاعر ایرانی است که در قالب غزل هم احساسات عاشقانه و عارفانه خود را بیان کرده و هم به بیان دیدگاه‌های فکری، فرهنگی و مذهبی خود اهتمام ورزیده است. یکی از مشخصه‌های شعر معاصر آوردن توصیف واقعیات اجتماعی در بطن شعر است. در دوره معاصر هنر می‌خواهد که زیبایی را و زشتی را از اجتماع روزمره نشان دهد. شاعران معاصر ایران نیز از این امر مستثنی نشدند. ایشان مضامین و واقعیات اجتماعی را وارد شعر خویش کردند. غزل‌های سیمین بهبهانی نیز، به‌ویژه در دوره دوم شاعری او، غزل‌هایی با مضامین انسانی و اجتماعی هستند. در واقع، همین غزل‌هاست که او را شاعری صاحب سبک و سخنوری مبدع معرفی کرده است. با توجه به همین نکته یعنی انعکاس مسائل سیاسی و اجتماعی در شعر سیمین، آنچه به ذهن می‌رسد این است که بررسی شعر او از نظر ظهور و بروز واقعیات اجتماع بسیار درخور توجه و تأمل است و لذا مطالعه شعر سیمین از نظرگاه یکی از مکاتب مهم نقد ادبی یعنی رئالیسم و ناتورالیسم، دریچه‌های جدیدی را به سوی شناخت بیشتر ذهن و زبان سیمین می‌گشاید و مخاطبان را بیشتر با این شاعر برجسته و تأثیرگذار شعر معاصر آشنا می‌کند. پیگیری این دو مکتب در نقاشی معاصر ایران نیز می‌تواند به نوعی میزان رواج این سبک‌ها در این مقطع تاریخی را آشکار سازد.

رئال^۱ در لغت به معنای واقعیت است و رئالیسم یعنی واقع‌نمایی. رئالیسم، مکتبی ادبی-هنری است که در اواسط قرن نوزدهم میلادی، یعنی در فاصله سال‌های ۱۸۵۰ - ۱۸۸۰ در اروپا و آمریکا رواج یافت. این مکتب عکس‌العملی بود در مقابل مکتب رمانتیک. رمانتیک، مکتبی درون‌گرا و ذهنی بود که برای فرار از واقعیت اکنون، به دنیای گذشته پناه می‌برد که البته این دنیای ساختگی غالباً مبنای واقعی نداشت؛ اما رئالیسم، مکتبی عینی و بیرونی بود که بر بیان واقعیات‌های جامعه تأکید بسیار داشت و معتقد بود که آثار متکلفانه و دیرفهم مکتب‌های رمانتیسیسم و کلاسیسیسم راه به جایی نمی‌برد و برای نشان‌دادن تصویر درستی از جامعه باید زبانی بی‌پیرایه و ساده را برگزید. رئالیسم یعنی اصالت واقعیت خارجی. این مکتب به وجود جهان خارج و مستقل از ادراک انسان، قائل است. ایده‌آلیست‌ها همه موجودات و آنچه را که در این جهان درک می‌کنیم، تصورات ذهنی و وابسته به ذهن شخص می‌دانند و معتقدند که اگر من که همه چیز را ادراک می‌کنم نباشم، دیگر نمی‌توانم بگویم که چیزی هست. در حالی که بنابر نظر و عقیده رئالیستی، اگر ما انسان‌ها از بین برویم، باز هم جهان خارج وجود خواهد داشت. به‌طور کلی یک رئالیست، موجودات جهان خارج را واقعی و دارای وجود مستقل از ذهن خود می‌داند.

^۱ Real

در پیوندی که میان آثار هنری و ادبی با اجتماع وجود دارد، بیان می‌شود که این آثار ادبی آینه تمام‌نمای حوادث اجتماعی است که هنرمند با به‌کارگیری عنصر عاطفه و خیال، تصویری هنری‌تر و جالب‌تر از اوضاع اجتماعی را ارائه می‌دهد. گاهی مواقع اثر ادبی بازتاب ایجابی وضعیت بیرونی جامعه است و گاهی بازتاب سلبی دارد که به انتقاد و اعتراض نسبت به وضعیت جامعه می‌پردازد (محمدی، ۱۳۸۹: ۳۹۶). شعر معاصر به تبع شعر دوره مشروطه که تحت تأثیر اوضاع و شرایط حاکم بر جامعه، وارد حوزه زندگی مردم شده بود، ادبیات اعتراضی و انتقادی را شکل داد و خصیصه اصلی آن جامعه‌گرایی و واقع‌گرایی بود. شاعران معاصر به علت حضور همه‌جانبه در اجتماع با دیدی بازتر به طرح مسائل و رویدادهای گوناگون می‌پردازند و آثاری خلق می‌کنند که از اجتماع تأثیر پذیرفته است. اغلب شاعران معاصر هم به‌عنوان نویسنده رئالیسم به‌خوبی توانسته‌اند فقر و مشکلات مردم و مبارزه آنان را برای ادامه زندگی در شعر بیان کنند و به تصویر بکشند. سیمین بهبهانی یکی از همین شاعران معاصر است که دغدغه‌های مردم و اجتماع در اشعار او انعکاس یافته است.

نتیجه‌گیری

سیمین بهبهانی از جمله شاعران معاصر است که شعرش بازتاب مسائل و مشکلات جامعه‌اش است. او از حساسیتی شاعرانه برخوردار است و نسبت به جامعه خود بی‌تفاوت نیست، برای همین از دیدن درد و رنج‌ها و پلیدی‌ها و زشتی‌های جامعه متأثر می‌شود و آن‌ها را در شعرش بازگو می‌کند. بهبهانی از مشکلات، دردها و غم‌های جامعه خود غافل نبوده و صحنه‌های واقعی از زندگی هم‌میهنان دردکشیده خود را ترسیم می‌کند. او پدری فقیر و کودکان گرسنه او را تصویر می‌کند، زندگی کارگران معدن را شرح می‌دهد که در مقابل کار بسیار دشوار خود مزد ناچیزی دریافت می‌کنند، دهقانی را تصویر می‌کند که محصول یک‌ساله‌اش را به خاطر قحطی و سختی از دست می‌دهد و ناچار به ترک خانه خود و مهاجرت به شهر می‌شود. این درد و رنج‌ها بیشترین واقعیت بازگو شده در شعر سیمین است. درد و رنج و عوامل آن نیز در شعر او از بسامد بالایی برخوردار است. درد و رنج ناشی از همدردی و همدلی با محرومان و رنج‌هایشان و همدردی با آسیب دیدگان حوادث طبیعی، درد و رنج ناشی از گناه و عذاب وجدان نیز از عوامل بروز درد و رنج در شعر سیمین هستند. پیامدهای درد و رنج در شعر سیمین شامل تنهایی و حزن و اندوه است. سیمین معتقد است که رنج موجب تنهایی و اندوه در انسان می‌شود. از مسائلی که موجب اندوه در شعر سیمین شده است تنهایی و سرخوردگی از بی‌وفایی یاران، سرنوشت شقاوت‌بار انسان، از دست دادن عزیزان و بی‌وفایی دنیا، مواجهه با مظاهر آسیب‌های اجتماعی، برآورده نشدن آرزوها و ناامیدی از آینده روشن می‌باشد. زن و مسائل زنان از دیگر مسائل و واقعیت‌هایی است که در شعر سیمین انعکاس یافته است. در شعر رئالیستی سیمین زن و دغدغه‌های او اهمیت ویژه‌ای دارد. او بی‌مهری به زنان را نمی‌پسندد و در برابر این پدیده نابهنجار به فغان آمده است. وی در شعرهایش فریاد مظلومیت زنان و نادیده گرفته شدن ارزش والای آنان را در جامعه بشری تذکر می‌دهد و با بیان این مسائل، به نوعی خواستار برابری و عدالت جهانی می‌شود.

با تأمل در اشعار سیمین بهبهانی می‌توان یکی از اندیشه‌های اصلی شعر او را انتقاد از مردان دانست که رنگ و بوی اعتراض دارد. مردانی که با دید سنتی به زنان می‌نگرند. آن‌ها را از مشارکت در جامعه و کارهای اجتماعی منع می‌کنند. این نگرش را می‌توان در شعر «کولی» او دید که خودش در این باره می‌نویسد: «در کمال وضوح مشاهده می‌شود که در تاریخ اجتماعی و ادبی ایران در مقایسه با مردان کم‌تر به نام برجسته‌ای از زنان برمی‌خوریم. گهگاه اگر نامی هم آمده باشد، نام زنانی است که به نیابت فرزند صغیرشان سلطنت کرده‌اند. زن در ادبیات ما به‌عنوان قمری خانگی،

محبوب حصری، پردگی حرم، ماه پرده‌پوش، نهان‌داشته و امثال این تعبیرات. زنانی که جرأت اظهار وجود داشته‌اند گهگاه جان خود را بر سر آن گذاشته‌اند». زندگی زنان شعر سیمین سرشار از اندوه و غم زندگی است، وضع موجود در اجتماع بشری، آنان را به سوی رفتارهای منفعلانه ناگهانی و نابودگرانه سوق می‌دهد اما آن که قربانی این رفتارهای هنجارستیز می‌گردد کسی جز خود او نیست. بدین جهت است که سیمین به تکروری‌های فردی باور ندارد بلکه هر دو (زن و مرد) را به همیاری و هم‌فکری صمیمانه و انسانی فرامی‌خواند. شعر بهبهانی واقعیت عریان زندگی و فقر و محرومیت را بیان می‌کند، لذا ویژگی‌های ناتورالیستی نیز در شعر او دیده می‌شود. مسائلی مانند وراثت و تأثیر آن در زندگی افراد، تأثیر محیط و اجتماع، زشت‌نگاری و بازتاب مسائل زشت و پلید جامعه، پرداختن به طبقات پایین جامعه، مخالفت با قراردادهای و باورهای مذهبی و به تصویرکشیدن پریشانی بی‌عدالتی فقر و فلاکت موجود در جامعه از جمله آن‌هاست.

مهم‌ترین ویژگی ناتورالیستی در آثار سیمین توجه او به جبر زیستی و تأثیر محیط اجتماعی بر انسان است. او در بسیاری از اشعار خود ریشه‌اغلب ناهنجاری‌های اجتماعی را در فقر و نداری مردم می‌داند. او در شعرش به کودکانی می‌پردازد که در نتیجه وراثت و محیطی که در آن پرورش می‌یابند، سرنوشت سیاه و سختی پیدا می‌کند. بهبهانی در شعر جیب‌بر به حاصل گذشته بد در زندگی آینده می‌پردازد. در شعر نغمه روسپی از زبان زن فاسد سخن می‌گوید که تمام بی‌اخلاقی‌هایش به دلیل جبر زندگی است. او دختر رفاقه را توصیف می‌کند که به دیگران شادی می‌بخشد ولی خود شاد نیست چون این کار را از سر ناچاری و برای کسب روزی خود انجام می‌دهد. او با پرداختن به دردهای این اقشار نه از -نگاه یک مجرم بلکه از نگاه دردمندانه‌ی انسان‌هایی که تحت تأثیر جبر زمان تن به خفت مشاغلی این‌چنینی می‌دهند همچون مددکاری اجتماعی ذهن خواننده را به چالش می‌کشد. او پیوسته با یادآوری عزیزان از دست‌رفته‌اش یاد آنان را در دلش زنده نگاه می‌داشت، گویی یاد گذشته هویت از دست رفته و در حال تغییر آدمی را در عصر تکنولوژی از تندباد فراموشی‌ها در امان نگه می‌دارد. یکی دیگر از ویژگی‌های ناتورالیستی شعر سیمین ضدیت با باورهای مذهبی است؛ او نیز مانند فروغ در برخی از شعرهای خود بی‌پروا به توصیف هوس‌های زنانه و معشوق خود می‌پردازد. همچنین مخالفت با عقایدی مانند ظهور منجی و مسئله تقلید در دین از جمله این موارد است که در شعر سیمین دیده می‌شود. سیمین بهبهانی یکی از اجتماعی‌ترین شاعران روزگار ماست. او معتقد است که یک هنرمند به‌منزله آینه‌ای است که اوضاع و احوال اجتماع، چون اشعه‌گوناگون به آن اصابت می‌کند و مجدداً این اشعه و انوار، انعکاس خود را به محیط پیرامون خود بازمی‌گرداند. سیمین از همان آغاز شاعری، در کنار غزل‌های عاشقانه به مسائل اجتماعی نیز پرداخته است. هرچند اشعار اجتماعی اولیه‌اش، نسبتاً سطحی و فاقد نوآوری و ابداع است، همین اشعار، به تدریج، سیر کمال می‌پویید و در دهه ۶۰ به پختگی و کمال می‌رسد و با زبانی صریح‌تر و منسجم‌تر به مسائل بیرون از خود می‌پردازد. شعر سیمین با مردم و اجتماع، پیوندی دارد و اشعار او به‌خوبی نشان می‌دهد که تا چه اندازه با دردها و رنج‌های مردم آشنا و شریک است.

در پایان باید گفت دنیای معاصر با پدیده‌های صنعتی و تازه، ویژگی‌هایی به‌کلی متفاوت از گذشته پیدا کرده است، بر همین اساس، شاعرانی که معاصرند و در جهان امروز زندگی می‌کنند به‌جای آنکه از زاویه نگاه شاعران گذشته به زندگی و مسائل آن نگاه کنند و تصویرهای کهنه را تقلید نمایند، با چشمان خود می‌نگرند و عناصر و ابزار بیانی خود را از جهان امروز برمی‌گیرند تا فرزند زمان خویشان باشند. روش سیمین نیز این‌گونه بود که با تحولاتی که در زندگی معاصر روی داده، آرام‌آرام از غزل‌های سنتی فاصله گرفته و جویای تجربه‌های تازه در غزل شده است. او همچنین

کوشیده است تا زخم‌ها و دردهای مردم جامعه خود را فریاد بکشد و فرزند زمان خویش باشد. بدون شک بهبهانی «بانوی غزل معاصر» است و هرچه را که با عواطف و دریافت و درک بستگی داشته، با اساس قراردادن ساختار به سهولت در شعرش طرح می‌کند و با نوآوری در شیوه بیان و معنی و کاربرد اوزان نو و کم‌سابقه دست به نوآوری می‌زند و زبان شعرش را مخصوص به خود می‌کند. با نگاهی به اشعار سیمین درمی‌یابیم که وی در دوره‌های مختلف شاعرانه خود رویکردهای مختلف داشته است گاه چهره‌های واقعی اجتماع را درونمایه شعرش کرده و گاه این شیوه را کنار گذاشته و در غزل دست به تجربه زده است.

فهرست منابع و مآخذ:

ابراهیمی، مختار. (۱۳۹۲). «گرایش فمینیستی در شعر سیمین بهبهانی». فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، شماره شانزدهم. ۶۹-۸۱.

ارجی، علی‌اصغر. (۱۳۹۰). «از شعر روایی تا روایت شاعرانه». رشد آموزش زبان و ادب فارسی، شماره سوم، ۴۱-۳۴.

ابومحبوب، احمد. (۱۳۸۲). گهواره سبز افرا، تهران: ثالث.

بهبهانی، سیمین. (۱۳۷۸). یاد بعضی نفرات. تهران: نشر البرز.

بهبهانی، سیمین. (۱۳۸۲). مجموعه اشعار. چاپ سوم، تهران: انتشارات نگاه.

بهبهانی، سیمین. (۱۳۸۱). «مصاحبه». سایت فرهنگی هنری پندار، ۱۳ بهمن ۱۳۸۱.

پاسبان‌وطن، سمانه؛ رحمانی، اکرم. (۱۳۹۶). دغدغه‌های اجتماعی شعر ابتهاج و بهبهانی». مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه، ۳ (۴)، ۷۸-۹۴.

پاینده، حسین. (۱۳۸۹). داستان کوتاه در ایران. تهران: نیلوفر.

تودوروف، تزوتان. (۱۳۷۹). بوطیقای ساختارگرا. ترجمه: محمد نبوی، تهران: انتشارات آگاه.

ثروت، منصور. (۱۳۸۵). آشنایی با مکتب‌های ادبی، تهران: سخن.

ثروت، منصور. (۱۳۸۶). «مکتب ناتورالیسم». پژوهش‌نامه علوم انسانی شهید بهشتی، ۵۴، ۱۹۶-۱۷۷.

حسن‌لی، کاووس و حیدری، مریم. (۱۳۸۵). «بررسی عناصر زندگی معاصر در شعر سیمین بهبهانی». مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، ۲۵ (۴۸)، ۸۵-۱۰۰.

حسین‌زاده‌بولاقی، شهربانو. (۱۳۸۷). بررسی شعر بانوان در ادبیات معاصر (با تکیه بر آثار پروین، فروغ، سیمین، سپیده کاشانی و طاهره صفارزاده)، شیراز: انتشارات نوید شیراز.

حقی‌پرست پارسا، عاصمه. (۱۳۸۶). «بازتاب مسائل اجتماعی در سروده‌های سیمین بهبهانی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بوعلی سینا.

دهباشی، علی. (۱۳۸۳). زنی با دامنی شعر. تهران: انتشارات نگاه.

روب‌گری‌یه، آلن. (۱۳۷۰). داستان نو - انسان طراز نو. ترجمه: محمدتقی غیائی، تهران: انتشارات نیل.

- سیروس، پرهام. (۱۳۶۲). رئالیسم و ضد رئالیسم. تهران: نشر آگاه.
- شریفیان، مهدی و پوینده پور، اعظم. (۱۳۸۹). «ذهن و زبان سیمین بهبهانی». پیک نور علوم انسانی، ۸ (۲) (ویژه زبان و ادبیات فارسی ۵)، ۱۶۴-۱۵۲.
- شیرازی، علی احمد و دیگران. (۱۴۰۰). تحلیل تطبیقی نقد نظام اجتماعی مردسالار در شعر سیمین بهبهانی و فهمیده ریاض، نشریه ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید باهنر کرمان، شماره بیست و چهارم، ۱۳.
- صیادچمنی، آرتمیز. (۱۳۹۵). «نگاهی به مکتب ناتورالیسم و بررسی این مکتب در ادبیات معاصر». کنگره بین‌المللی زبان و ادبیات.
- علی میرزایی، زهرا. (۱۳۸۹). «بازتاب مسائل اجتماعی در شعر فروغ فرخزاد و سیمین بهبهانی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور تبریز.
- فورست، لیلیان و پیتر اسکرین. (۱۳۹۴). ناتورالیسم. ترجمه: حسن افشار، تهران: نشر مرکز.
- کادن، ج. ای. (۱۳۸۰). فرهنگ توصیفی ادبیات و نقد. ترجمه: کاظم فیروزمند، تهران: انتشارات شادگان.
- محمدی، حسنعلی. (۱۳۷۹). از بهار تا شهریار. چاپ چهارم، تهران: ارغنون.
- محمدی، احمد؛ اردلانی، حسین. (۱۳۹۸). «مؤلفه‌های زیبایی‌شناسی رئالیسم و بازتاب آن در چند تابلو از گوستاو کوربه». مطالعات هنر اسلامی، دوره ۱۵، شماره ۳۵، ۱۵۶-۱۴۱.
- ولک، رنه. (۱۳۷۷). تاریخ نقد جدید. جلد چهارم، ترجمه: سعید ارباب‌شیرانی، تهران: انتشارات نیلوفر.
- هاشمیان، لیلا و پیرحیاتی، زهرا. (۱۳۹۴). «بررسی آرای لوکاچ در زمینه رئالیسم و آگاهی طبقاتی در اشعار سیمین بهبهانی». کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم رفتاری و اجتماعی.